

**GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ'NDE (GAP)
SULAMA SAHASI DIŞINDA KALAN KIR YERLEŞMELERİNİN
GELİŞME OLANAKLARI**

*The Rural Settlements Out Of The Irrigating Area And Their
Development Possibilities In The Southeastern Anatolia Project (GAP)*

Muzaffer BAKIRCI*

Abstract:

The Southeastern Anatolia Project (GAP), which has been planned and executed for decreasing the developing difference between regions, and improving the life standart of people of region, and developing economy of country, is the greatest project of our country and one of the important projects of the world.

At the point arrived in the developing activities that contained by Southeastern Anatolia Project, approaching to project is; GAP do not show possitive effect to different regions in the same rate. In spite of taking possitive results southern areas of region that have flate places (plain) by wet farming, it does not possible to say same thing for northern and eastern parts of region that region gains topographical hight and has mountainous and plateau appearance.

It is the reality that people of the irrigating area, still irrigating or will be, will gain a big profit. But it must not be neglected that there are a lot of rural settlements in the region that is not irrigating and the migration from these centers to the other irrigating cities of the region was increased.

Giriş:

Bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmak, bu suretle yöre halkının yaşam standardını iyileştirmek ve neticede yurt ekonomisini kalkındırmak amacıyla

---

* Dr. Muzaffer BAKIRCI İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.

planlanan ve yürütülen Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), yurdumuzun en büyük, dünyanın sayılı entegre projelerinden biridir.

Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında ele alınan kalkınma faaliyetlerinde gelinen noktada projeye yaklaşım, GAP'ın bölgedeki farklı yörelere henüz aynı derecede olumlu etki edemediği yönündedir. Bu bakımdan özellikle bölgenin güneyine doğru ova sahalarına sahip olan illerde, sulamalı ziraate geçilmesiyle olumlu sonuçlar şimdiden alınmaya başlanmasına karşın, kuzeye ve doğuya doğru topografyanın yükselti kazandığı, plato ve dağlık bir görünüm aldığı kesimlerde bu tür bir etkiden söz etmek halihazırda mümkün değildir.

Proje kapsamında sulamaya açılan veya açılacak olan kesimlerde yaşayan özellikle kırsal halkının büyük bir gelir temin edeceği açıktır. Ancak diğer yandan sulama alanlarından yoksun olan yörelerde de çok sayıda kırsal yerleşmesinin bulunduğu ve bu yerleşmelerden bölge içindeki diğer sahalara özellikle şehir merkezlerine göç olayının hız kazandığı gözardı edilmemelidir.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) gerek uygulandığı sahanın genişliği, gerek entegre bir özellik taşıması ve gerekse beklenen sonuçları itibarıyla sadece bölgenin değil aynı zamanda yurdumuzun kalkınmasında çok önemli bir proje niteliğindedir. Diğer yandan adı geçen projenin, yurdumuzun iktisadi olarak gerilerde yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde uygulanma şansı bulması, bu bölge ile diğer bölgeler arasında gelişmişlik farkının azaltılmasındaki etkisiyle de ayrı bir önem arz etmektedir.

Bir bölgenin tümüyle kalkınmasına yönelik olarak planlanan ve uygulanmaya çalışılan GAP'ta, sulama tesisleri, barajlar, hidroelektrik santralleri, kanallar, yollar vb. fiziksel düzenlemeler yanında, yörenin sosyal yapısında da önemli bir değişim ve gelişim öngörülmektedir. Ancak birbirinden farklı topografik ünitelere ve sosyal yapılara sahip, bölge yörelerinin projeden eş zamanlı ve aynı ölçüde yararlanması mümkün olmamaktadır. Özellikle bölgenin proje bitiminde yurdumuz toplam sulanabilir sahalarının % 19'una yani yaklaşık beşte birine sahip olacak olması, bu açıdan projeden alınan sonuçlar, ister istemez GAP'ın bir sulama projesi olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Elbette özellikle sulama çalışmalarının ilk yapılmaya başlandığı ve eski medeniyetlerin beşiği konumunda olan Harran Ovasında gelinen aşama, küçümsenmeyecek kadar büyük önem taşımaktadır. Sulama çalışmalarının başlamasıyla elde edilen veriler projenin halihazırda yöre insanına büyük bir gelir elde etme yolunu açmış olduğu ve bunun gün geçtikçe artacağı söylenebilir. Öyle ki; proje çalışmalarında planlanan hususların yanında geçen zaman zarfında özellikle 1990'lı yılların başından bu yana ortaya çıkan yeni gelişmeler ve önem kazanan kavramlar çerçevesinde bölge kalkınmasına yeni bir yaklaşım getirecek, yeni bir

perspektif çizecek, öncelikleri ve stratejiyi yeniden gözden geçirecek, doğrudan mevcut GAP master planının yenilenmesi ihtiyacı doğmuş ve 1999 yılında yeni bir ihaleyle GAP master planının revizyonuna başlanmıştır. Bu çalışmanın genel amacı olarak da 1989 tarihli mevcut GAP master plan amaçlarını, hedeflerini, boyutlarını ve tamamlanmasını sürdürülebilir kalkınma ölçütlerine ve 2010 yılına kadar GAP bölgesinde ortaya çıkacak yeni koşullara uygun biçimde gözden geçirip güncelleştirilmesi gösterilmektedir¹.

Kapsam, Amaç ve Yöntem:

Çalışma, yurdumuzun yüzölçümü bakımından en küçük bölgesi olan ve Güneydoğu Anadolu Projesinin (GAP) uygulama alanını teşkil eden Güneydoğu Anadolu Bölgesini kapsamaktadır.

Bu çalışmamızda dikkati çekmek istediğimiz husus, bütün bölgeyi kaldırmaya yönelik bu projede sulanabilir saha imkânına sahip olmayan kırsal yerleşmelerin, projeden nasıl etkilenecekleridir. Yurdumuz bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak amacını güden projenin, bölge içindeki yöreler arasında mevcut veya muhtemel gelişmişlik farklarını nasıl ortadan kaldıracaktır.

Bu yaklaşımla yola çıkarak, yurdumuz için bir gurur kaynağı olan GAP kapsamında, sulanan ve sulanacak olan sahalar dışında kalan kır yerleşmelerinin günümüzdeki durumları, sorunları ve gelecekleri üzerinde duracağız ve bazı öneriler sunmaya çalışacağız.

Genel anlamda bölgenin kuzeyi ve doğusu daha dağlık ve engebeli olmakla beraber, bölgede dağlık, plato ve ova alanları içiçe veya yanyana yer almaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde bölgenin genel fiziki ve beşerî coğrafya özellikleri üzerinde kısaca durulduktan sonra ikinci bölümde projenin ana hatlarıyla özellikleri ve sulama sahası dışında kalacak kır yerleşmelerinin gelişmelerine yönelik öneriler ele alınacaktır.

Çalışmaya başlarken bölgeye ait genel bibliyografya taranmış, birçok defa Başbakanlık GAP Bölge İdaresi Başkanlığı (Şanlıurfa) kütüphanesine gidilerek burada projeye ilgili yayın, rapor ve belgeler incelenmiştir.

Konu ele alınırken büyük ölçüde bölgede yapılan gözlemler esas alınmıştır. Gerek uzun yıllar bölgede yaşamış olmanın verdiği bölgeyi iyi tanıma imkanı ve gerekse son yıllarda sık sık bölgede yapılan arazi çalışmalarından elde edilen bilgiler konuya yansıtılmaya çalışılmıştır. Metin içerisinde detaylı olarak ele alınan, sulamaya açılan veya açılacak olan yöreler, sulamadan dolayı olarak yararlanacak olan yöreler ve tamamen sulama sahası dışında kalan yörelerde seçilen bir-

¹ GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI, 1999, "GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığının 12 Ağustos 1999 Tarihli Basın Bildirisi".

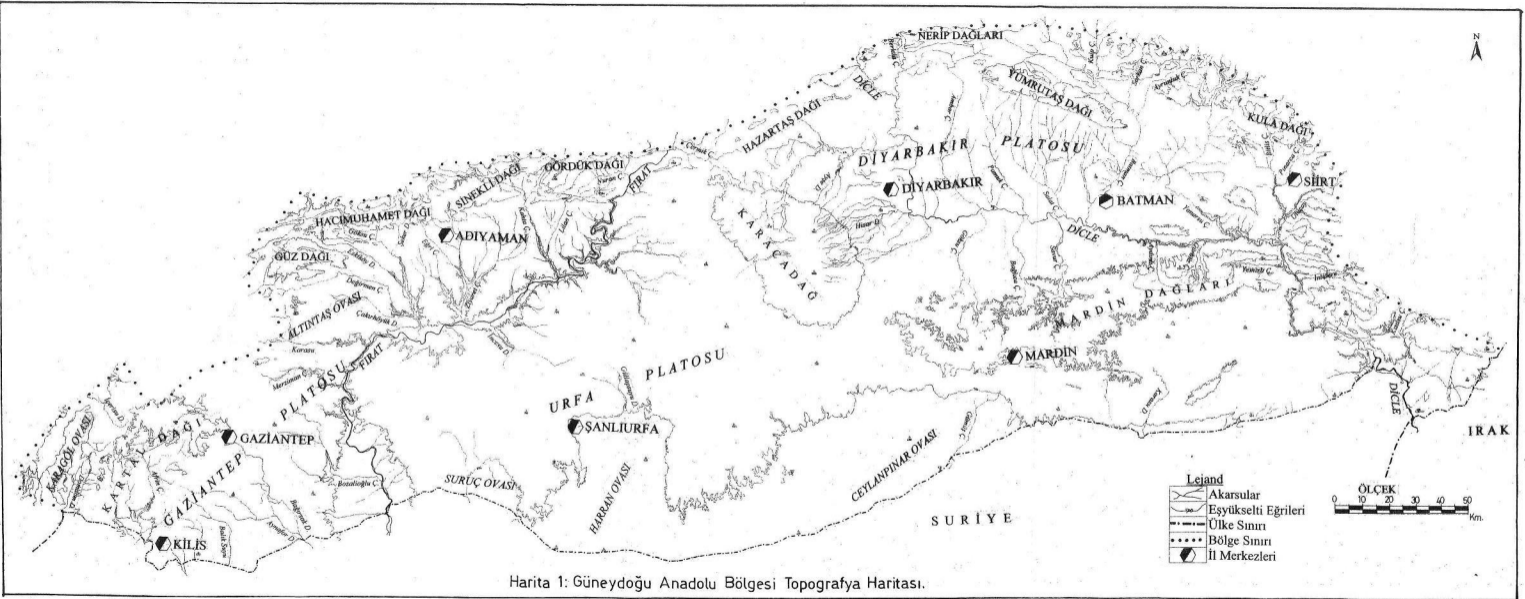
çok örnek köye gidilerek yerinde gözlemlerde bulunulmuş ve köy halkıyla görüşmeler yapmak suretiyle veriler güçlendirilmiştir.

Bölgenin Coğrafi Özellikleri:

Proje alanını oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Toroslar yayının güney kenarı ile Suriye ve Irak ülke sınırları arasında kalan az engebeli, geniş düzlüklerden oluşmaktadır. Bölge, batıda Hatay Çukurunun doğu kenarıyla Akdeniz Bölgesinden, doğuda ve kuzeyde ise Güneydoğu Torosların uzantıları ile Doğu Anadolu Bölgesinden ayrılmaktadır. Yaklaşık 75.000 km²'lik bir alana sahip olan bölge, ortada Karacadağ Volkanik Kütleli olmak üzere iki büyük drenaj havzasından oluşmuş bulunmaktadır.

Yerşekillerinin sadeliği ile dikkati çeken bölgede topografya kuzeyden güneye doğru tecricen azalma gösterir (Harita 1). Bu nedenle bölgeyi topografik özellikler bakımından genel olarak, kuzeyden güneye doğru, dağlık sahalara, plato sahalara ve Suriye sınırına yakın ise ovalar olmak üzere ayırmak mümkündür. Bu ünitelerden kuzey ve kuzeydoğudaki dağlık sahalara, Toros Sıradağları ve uzantıları teşkil ederken, adı geçen dağlık sahanın hemen güneyinde yeralan plato sahasında birbirinden farklı büyük plato sistemleri uzanmaktadır. Bu kesimde genel görünüme aykırı düşen tek önemli kabartı 3. zamanın sonlarına doğru pliosen devrinde faaliyete geçmiş, bir sönmüş volkan olan ve aynı zamanda bölgenin iki büyük drenaj sahası olan Fırat ve Dicle havzalarının doğal sınırını da teşkil eden Karacadağ volkan külesidir. Adı geçen volkanik külenin doğusunda, dolayısıyla bölgenin doğusunda yer alan ve ortalama yükseltisi 750 m. olan Diyarbakır platosu kuzeyden ve doğudan Güneydoğu Toroslar yayının dış kenarlarını meydana getiren metamorfik Bitlis külesi, batıdan Karacadağ Volkanik Külesi, güneyde ise Mardin-Midyat eşiğiyle sınırlanmıştır. Diyarbakır Platosunun üst tersiyerde meydana gelen bir neojen deposu olup zamanla Dicle nehri ve kolları tarafından yarılmıştır. Arazinin yumuşak bir neojen deposu olması nedeniyle Dicle nehri ve kollarının açtığı vadiler geniş tabanlıdır. Diyarbakır Platosunu güneyden kuşatan Mardin-Midyat Eşiği, ortalama 1000-1500 m yüksekliğindeki birtakım dağ sıraları ihtiva eder. Kuzeyde ise Raman civarında kalker formasyonlardan oluşan kıvrımlı bir yapı belirir.

Karacadağ volkan külesinin batısında yeralan Gaziantep-Urfa platosu ise Fırat nehri ve kolları tarafından parçalanmıştır. Ortalama yükseltisi 800 m. olan platonun batı ve kuzey yönlerinde yükseklikleri 1000 m. civarında bulunan dağlar görülür. Gaziantep platosu batıda Hatay-Maraş çukur sahası ile Akdeniz bölgesinden ayrılır. Bütünüyle kalker bir plato özelliği gösteren saha Suriye sınırına ve Fırat nehrine doğru belirli bir alçalma gösterir.

Harita 1: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Topografya Haritası.

Gaziantep platosunun doğuya doğru bir devamı olan Urfa platosunda da durum pek farklı değildir. Burada da yer yer yüksekliği 800 m'yi geçmeyen arızalar göze çarpar.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Karcadağ volkan kütlesiyle ayrılan batı kısmı kalker bir platonun (Gaziantep-Urfa platosu) özelliklerine sahip olmakla beraber, bu platonunu kuzeyinde Adıyaman havzası adını verebileceğimiz farklı bir morfolojik ünitenin varlığı dikkati çeker. Diyarbakır havzasıyla büyük benzerlikler arzeden bu havza da tıpkı Diyarbakır havzası gibi Güneydoğu Torosların dış yayının üzerinde bir kenar kıvrımları sistemi ihtiva eder.

Güneydoğu Anadolu'nun yaklaşık olarak 2/3'ünü kaplayan ve yükseltisi 500-1000 m arasında değişen bu eski aşınım düzlükleri sade ve basit bir topografyayı temsil etmektedir. Platolar sahasının güneyinde yani Irak ve Suriye sınırlarına yakın kesimlerde ise bir başka topografik üniteyi teşkil eden düzlüklere yani ovalara geçilir. Güneydeki bu sahasının yükseltisi yer yer 250 m'ye kadar düşer. Bölgenin doğusunda yani Mardin-Midyat eşiğinin güneyinde doğudan batıya doğru uzanan Nusaybin ve Kızıltepe ile birçok diğer düzlüklerle başlayan ovalar zinciri batıda gerek Gaziantep ve gerekse Urfa platosunun güneyinde Suriye sınırı boyunca devam eder. Bu kesimde doğudan batıya doğru başlıcaları Ceylanpınar, Harran, Suruç, Nizip ve Kilis ovaları olmak üzere çeşitli düzlükler yer alır. Yine Gaziantep yöresinde bu ovalar kuşağı daha kuzeyde Tilbeşar ve Oğuzeli ovaları yoluyla plato içlerine kadar nüfuz eder. Diğer yandan bu ovalar kuşağının kuzeyinde yer alan plato sahasının çeşitli yerlerinde de önemli düzlükler oluşturan alüvyal vadi tabanı ovaları göze çarpar. (Araban, Keysun, Kızılın ovaları gibi)

Genel olarak bir plato karakterine sahip olan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde % 20'den fazla eğimli alanlar bölgenin kuzeyinde ve doğusunda sınır teşkil eden dağlık arazide yer alır. Diyarbakır ve Gaziantep-Urfa platolarının ekserisi % 15 eğime sahiptir². Fırat ve Dicle nehirleri ile kollarının dar ve dik bir şekilde keserek araziye katettikleri yerlerde de akarsu vadilerinin yamaçları çok eğimlidir. Güneyde Türkiye devlet sınırı boyunca yer alan ve ortalama 500 m. yükseltiye sahip olan ovalarda ise eğim % 10'un altındadır³.

Kuzeyde Toros Dağları güneyde ise Suriye kurak iklim zonasıyla sınırlanan Güneydoğu Anadolu Bölgesi genel olarak batıdan doğuya doğru artan kontinental bir step iklimine sahiptir. Buna karşılık bölgenin batı yarısında nispeten hafiflemiş bir Akdeniz iklimi hüküm sürer. Akdeniz ikliminin etkisi, bölgenin batı sı-

² YAZGAN, T., 1977, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Gelişme Planı. I." İstanbul. s: 153.

³ YAZGAN, T., 1977, a.g.e. s: 154.

nırından doğuya doğru gidildikçe azalma gösterir. Bölgede kış mevsiminin oldukça düşük sıcaklık şartlarına karşılık, yaz ayları çok sıcak geçmektedir. Yıllık sıcaklık ortalamaları bakımından yurdumuzun en sıcak bölgelerinden birini teşkil etmektedir. Bölgede kaydedilen ekstrem değerler, yaz mevsiminde olduğu gibi kış mevsiminde de bir step ikliminin termik özelliklerini gösterirken, yağışlar soğuk mevsimde toplanmış bulunmaktadır. Yıllık yağış tutarları, reliefe bağlı olarak Güneydoğu Toroslardan Suriye sınırına doğru tedricen azalır. Yıllık ortalama yağış miktarları dikkate alındığında Toroslar üzerinde 1250 mm. olan yağış miktarı, güneyde sınıra yakın ovalarda 300 mm. civarındadır. Görüldüğü üzere kuzeyde Torosların üzerinde ve topografyanın yükseklik kazandığı yerlerde yıllık yağış miktarları yüksektir. Yağışlı günlerin mevsimlere dağılımında ağırlığı kış ayları çeker. Fakat ilkbahara doğru bariz bir taşma göze çarpar. Bölgede haziran - eylül ayları arasında hemen hemen hiç yağış düşmemektedir. Bu aylarda ortalama sıcaklık genellikle 25°C üzerinde olup buharlaşma yüksektir.

Bölgede kuzeydeki dağlık sahadan güneydeki düzlük sahalara gidildikçe topografya ve iklim özelliklerinde karşımıza çıkan değişimler, doğal bitki örtüsü özelliklerinde de kendini göstermektedir. Toros dağlarının etekleri ve diğer yüksek alanlar bölge genel ortalamasına göre daha fazla yağış aldığından bu kesimlerde doğal bitki örtüsü nispeten daha canlıdır. Buna karşılık bölgenin büyük bir bölümünde yıl içinde uzun süren kurak bir dönem olması canlı bir bitki topluluğunun oluşmasına engel olmaktadır. Bölgede ilkbaharda yeşeren step bitkileri, mayıs'tan kasım'a kadar devam eden şiddetli kuraklık nedeniyle son derece elverişsiz şartlarla karşı karşıya kalır. Bu bakımdan bölgenin, İç ve Doğu Anadolu'ya göre daha belirgin bir step karakterine sahip olduğu söylenebilir. Suriye sınırına doğru ise, sıcaklık derecelerinde kaydedilen yüksek değerlere karşılık yıllık yağış tutarının azaldığı görülür ve böylece yöreye çölümsü bir step manzarası hakim olur.

Doğal bitki örtüsü içinde orman sahaları ancak kuzeydeki dağlık yörelerde varlığını sürdürmektedir. Fakat adı geçen orman örtüsü de yüzyıllar boyunca büyük tahriplere uğramış, günümüzde bozuk baltalık meşe toplulukları halindedir. Bu bitki toplulukları daha ziyade yerel yakacak ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmaktadır. Adı geçen sahalarda dışındaki kalan step karakterli bölgelerde ise ancak kaynak suyunun bulunduğu yerlerde ve vadilerde genellikle meyve ağaçlarından oluşan yeşil bir bitki örtüsü görülebilmektedir. Ormanın olmadığı yerlerde ise step bitki örtüsü hakimdir. Suriye sınırına yakın ise çöl karakteri hakim olur.

Relief ve iklim şartları bölgede yer alan orman alanlarının alt sınırını da belirlemektedir. Step kenarında görülen ve genellikle saf meşe topluluklarından ibaret olan ormanlar, bölgede Akdeniz iklimine yaklaşan kontinental bir iklim türü hüküm sürdüğü için kurakçıl orman karakterindedirler. Bu meşe toplulukları Siirt bölgesinde 700 m. aşağılara kadar inmektedir. Bu sınır Diyarbakır havzasının batı kesiminde ve Mardin eşliğinin dış eteklerinde biraz daha yüksektir (800 m). Batıda doğal orman alt sınırı Torosların dış kenarında 800 m. yükseltisini muhafaza etmekle birlikte güneye doğru gidildikçe bu seviye 600 m'ye kadar iner. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Akdeniz bitki örtüsünün parçaları, mikroklimanın elverişli olduğu vadi içlerine sığınmış ve bugüne kadar step ortamında münferit adacıklar halinde tutunabilmiştir⁴.

Güneydoğu Anadolu'nun akarsu şebekesini Dicle ve Fırat nehirleri ile bu nehirlerin kolları teşkil eder. Bunlardan Fırat Nehri, kaynağını Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu'dan alan iki büyük kol (Karasu ve Murat)'un Keban civarında birleşmesiyle meydana gelir. Suriye sınırına kadar uzunluğu 1.263 km, havzası ise 124.800 km²'dir. Bölgenin diğer önemli bir akarsuyu olan Dicle Nehrinin yurdumuz sınırları içindeki uzunluğu ise, 523 km. olup drenaj havzasının alanı 38.280 km²'yi bulur⁵. Geçmişte bölgeye büyük bir zenginlik katan ve büyük medeniyetlerin doğmasına zemin hazırlayan bu iki nehir, günümüzde de bölgenin kaderinde önemli bir rol oynamakta ve adeta bölgenin eski zenginliğine kavuşması için yine çok uygun şartlar sağlamış bulunmaktadır.

Yukarıda genel hatlarıyla ele aldığımız bölgenin doğal coğrafi özelliklerini, ileride yeri geldikçe yöre beşerî hayatının şekillenmesinde oynadıkları rolleri ifade etmeye çalışacağız. Yine adı geçen özelliklerin, yöre sosyal ve iktisadi yaşantısının gelişiminde ortaya koydukları avantaj ve dezavantajları da belirtmeye çalışacağız.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi yurdumuzun az nüfuslu bölgelerinden birini teşkil etmektedir. 1997 nüfus sayımına göre 6.15 milyon olan GAP bölgesi nüfusu yurdumuz toplam nüfusunun % 9.8'ini oluşturmaktadır. Bu nüfusun % 64'ü kentlerde, % 36'sı kırsal kesimde yaşamaktadır (Türkiye % 65-35). Bu eğilim son yıllarda daha hızlı bir ivme kazanmış görünmektedir. Ortalama nüfus yoğunluğu bölgede Km²'ye 83 kişidir. Bölgede hızlı nüfus artışı sözkonusu olup kısa dönemde bu artış hızında büyük bir düşüş beklenmemektedir.

Bölgede hızlı nüfus artışının yanında hızlı bir şehirleşme de söz konusudur. 1990 nüfus sayımında bölge genelinde şehir nüfusunun toplam nüfusa oranı

⁴ SÖZER, A.N., 1984, a.g.e., s: 25.

⁵ SÖZER, A.N., 1984, a.g.e., s: 22.

% 56 iken 1997 sayımında bu oran % 64'e yükselmiştir. Bu oransal artış yurdumuz genelinden daha yüksektir (Tablo 1).

Tablo 1: GAP Bölgesi 1990-1997 Dönemleri Kır-Şehir Nüfus Oranları

İLLER	Toplam Nüfus		Toplam Kır Nüfusu				Toplam Şehir Nüfusu			
	1990	1997	1990	%	1997	%	1990	%	1997	%
Adıyaman	513131	690386	219304	43	401747	58	293827	57	288639	42
Diyarbakır	1094994	1285382	600640	55	826496	64	494356	45	458886	36
Siirt	243435	263258	110139	45	158304	60	133296	55	104954	40
Batman	344669	405765	193621	56	275556	68	151048	44	130209	32
Şırnak	262006	300749	125264	48	179138	60	136742	52	121611	40
Şanlıurfa	1001455	1311334	551124	55	792068	60	450331	45	519266	40
Gaziantep	1140594	1129096	821127	72	857526	76	319467	28	271570	24
Mardin	557727	654268	249032	45	364207	56	308695	55	290061	44
Kilis	-	111115	-	-	67542	61	-	-	43573	39
GAP BÖLGE TOPLAM	5158013	6151353	2870251	56	3922584	64	2287762	44	2228769	36
TÜRKİYE TOPLAM	56473035	62810111	33326351	59	4063035	65	23146684	41	22179676	35

1990-1997 sayım sonuçlarının karşılaştırmalı olarak gösterildiği tabloda izlenebildiği üzere, şehir-kır nüfus oranlarındaki değişim, bölgedeki bütün illerde şehir nüfusu lehine gelişme göstermiştir. Bu durum geçmişte de şehir nüfusu açısından bölgenin önemli kentleri olan Diyarbakır ve Gaziantep'te daha düşük seviyede kalırken, Adıyaman, Siirt ve Şanlıurfa'da en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Ancak adı geçen üç ilin şehirsiz nüfustaki artışı birbirinden oldukça farklıdır. Adıyaman'da, Atatürk Barajı suları altında kalan kır yerleşmelerindeki nüfusun şehir merkezlerine yerleşmesi sonucu şehir nüfusu oransal olarak artış sağlarken, Şanlıurfa, projenin bir anlamda merkezi olma rolünü oynadığından önemli bir nüfus cazibe merkezi halini almıştır. Diğer yandan kırsal nüfusun daha iyi iş imkânları ve güvenlik nedeniyle de şehir merkezlerine göç etmesi, bölgede şehirsiz nüfus oranının giderek artmasına neden olmaktadır. Denilebilir ki kırsal nüfusu yerinde istihdamına yönelik olanaklar geliştirilmediği takdirde, nüfusun şehir merkezlerine yığılmasının önüne geçilmesi mümkün görülmemektedir. Böylece göç, bölge halkı için kaçınılmaz olmaya devam edecektir. Nüfus fazlası için bir uyum mekanizması olan göç, bölgede gerek sürekli ve gerekse mevsimlik olarak yoğun bir şekilde görülmektedir. GAP bölgesi illerinin tümü 1955-1985 döneminde sürekli dışa göç vermiştir ve genel olarak Karadeniz Bölgesinin ardından en fazla dışa net göç veren bölge olma niteliğini devam ettirmiştir.

Göç'ün yönü bölge dışında batı metropollerine ve çukurova yöresine doğru mevsimlik veya kalıcı göç, bölge içinde ise kırdan kente ve bölgenin kuzeyindeki dağlık alanlardan güneydeki ovalara doğrudur. Özellikle dağlık kesimlerde yer alan yerleşmelerin nüfusları göreceli olarak az ve genellikle göç veren bir yapı göstermektedir. Buna karşılık bölgedeki büyük kentler özellikle son yıllarda hızlı nüfus artışına sahne olmuştur. Bölgenin batı, güneybatı ve orta güneyindeki alanlar net göç alan yerlerdir. İç göç buralardaki ilçelere (22 ilçe) yönelmiştir. Şanlıurfa ve Gaziantep iç göç alan iki kentsel merkezdir⁶. Mevsimlik göç pek çok köyde görülmekte ve % 50'si inşaat sezonunda olmaktadır. Köylerin % 61.8'inde tarımsal işgücü olarak çalışmaya gitmek üzere mevsimlik bir dış göç görülmektedir⁷. Güneydoğu Anadolu Projesinin yaratacağı iş ve sosyal hizmet altyapısı olanaklarıyla bu eğilimi tersine çevireceği beklenmektedir.

Proje bölgesi, yeryüzünde insanın ilk yerleşik hayata geçtiği bölgenin yakınında yer almış, tarih boyunca önemli medeniyetlere ve devlet kuruluşlarına sahne olmuştur. Günümüzde de izleri bariz bir şekilde görülen geçmiş dönemlerden kalan kalıntı, bilgi ve belgeler, bölgenin insan yerleşimi açısından önemini ortaya koymaktadır. Bölgede kentleşme çok ileri seviyede olmamakla beraber. Merkezi özellikte olan Gaziantep, Diyarbakır ve projenin hayata geçirilmesiyle Şanlıurfa hızla büyüyen kentler olarak belirlemektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kırsal yerleşme düzenine baktığımızda, yöresel farklılıklar görülmekle beraber genel anlamda bölge köyleri büyük bir bölümüyle toplu köy karakterindedir (% 61). Bunun yanında parçalı karakterde olan köyler bölgede yer yer göze çarpmaktadır (% 3). Bölgede köy tiplerinin yörelere göre dağılışında ise toplu köylerin en fazla Gaziantep'te (% 88), parçalı tipte köylerin ise en fazla Diyarbakır'da (% 90) olduğu görülmektedir.

Kır yerleşme tiplerinin dağınık veya toplu olma özelliğinin yanında bölgede karşımıza çıkan diğer bir husus ise, köylerin sahip olduğu mezraalardır. Bu tip bir yerleşme bölgede çok yaygın bir şekilde görülmektedir. GAP bölgesinde toplam köylerin % 32'sinin mezraası bulunmaktadır. Yörelere itibarıyla bu duruma en fazla Siirt'te, en az ise Gaziantep'te rastlanmaktadır. Siirt'te toplam köylerin % 61'i mezraaya sahip iken, Gaziantep'te bu oran % 5'te kalmaktadır.

Bölgede kırsal yerleşmeler daha çok kuru tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik temel üzerinde oluşmuştur. Bu ekonomik uğraşılara bağlı olarak yerleşmeler parçalı ve az nüfusludur. Ayrıca yörede göçebe ve yarı göçebe yaşamın önemli olması, topografik şartlar, ulaşım ağlarının yetersizliği ve tarımsal üretimin gelişmemiş olması gibi nedenlerle hane sayısı 5-25 arasında değişen mezra-

⁶ GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI, 1993, "GAP-İnsani Boyut Yaklaşımı" Teknik Tartışma Raporu No:19. s: 41.

⁷ GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI, 1993, a.g.e., s: 41.

aların sayısı da çok fazladır. Köy yollarının nitelikleri düşüktür. Çok sayıda mahalle, mezraa ve kom'un varlığı bu yerleşmelerin yoldan yararlanma olanaklarının köyler düzeyinde görülenden de daha kötü olmasına yol açmaktadır. Yol olanaklarının kısıtlılığının sebep olduğu sürekli göçlerin yanısıra mevsimlik göçler de yaygın bir hal almaktadır.

Köyler nüfus büyüklüklerine göre ele alındığında GAP bölgesindeki köylerin büyük bir çoğunluğunun nüfusu 1000'den az olan küçük köyler gurubunda olduğu görülür. Bölgedeki köylerin % 86'sının nüfusu 1000'den azdır ve yarıdan fazlasının (% 56) nüfusu 500'ün altındadır. Böylece köylerin nüfus özellikleri açısından az nüfuslu ve çok sayıda olma gibi bir özellik kazandıkları görülmektedir. Buna bölgede hemen her köye ait birden fazla mahalle, mezraa ve kom olduğunu da düşündüğümüzde bölge köylerinin nüfus açısından daha da küçük bir hal aldıklarını belirtebiliriz. Yöreler itibarıyla ise bölgede yer alan hemen bütün illere ait köylerin yarısından fazlası 500'ün altında nüfusa sahip durumdadır.

Bölgede kır yerleşmelerinin konumuna göre dağılımını iki geniş kategoride ele almamız mümkündür. Bunlardan birincisi yüksek tarım potansiyeline sahip olan ovalardaki yerleşmeler, diğeri ise yukarı Fırat ve Dicle havzalarındaki tarımda düşük verimlilik ve çok sayıda alt yerleşim birimiyle karakterize edilebilecek dağ köyleridir. Bu grupta bulunan köyler GAP'ın sulama alanı dışındakilerinden sulamanın getirisinden doğrudan yararlanmaları da sözkonusu değildir. Çalışmamızın esas temasını bu husus oluşturduğundan ileriki bölümlerde tekrar ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Topografik özellikler bakımından daha ziyade düz bir görüntüde olan GAP bölgesinde köylerin büyük bir bölümü ova köyleri konumundadır. Bölgede yer alan 3595 köyün 1637'si yani % 46'sı ovalarda yer almaktadır. Diğer yandan toplam köylerin % 25'i dağda ve % 29'u da yamaçlarda konumlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: GAP bölgesinde Konumlarına Göre Köy Sayıları (1991).

İLLER	Toplam Köy Sayısı	Ovada	%	Dağda	%	Yamaçta	%
Adıyaman	291	135	46	52	18	104	36
Diyarbakır	744	348	47	146	20	250	33
Siirt	200	46	23	65	33	89	44
Batman	231	67	29	72	31	92	40
Şırnak	207	63	30	74	36	70	44
Şanlıurfa	817	522	64	108	13	187	23
Gaziantep	592	248	42	151	26	193	32
Mardin	513	208	41	245	48	60	11
TOPLAM	3595	1637	46	913	25	1045	29

Konumlarına göre kır yerleşmelerinin bölge içindeki dağılışına yani iller itibarıyla oranlarına bakıldığında topografyanın daha sade bir hal aldığı bölgenin güneyindeki illerde ova köylerinin, buna karşılık kuzeydeki dağlık bölgede ise daha ziyade dağ ve yamaç köylerinin yaygın olduğu gözlenmektedir. Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki bu sınıflandırma genel bir sınıflandırmadır. Zira güneyde yer alan illerin engebeli bölgelerinde yamaç ve dağ köyleri yaygın olarak yer alabilirken (Gaziantep-Şanlıurfa) kuzeydeki dağlık sahada da uygun düzlük alanlarda ova köyleri yerleşmiş bulunmaktadır (Diyarbakır-Adıyaman).

Tabloda da (Tablo 2) görüldüğü üzere ova köyleri en yüksek oranına Şanlıurfa'da (% 64) sahip olurken, oransal olarak en az ova köyüne sahip il Siirt'tir (% 23). Buna karşılık dağda yerleşmiş bulunan köyler, en yüksek oranda Martın'de (% 48) bulunurken en düşük oranda Şanlıurfa'da konumlanmışlardır (% 13). Yine yamaçta yerleşmiş olan köyler en fazla oranda Siirt ve Şırnak'ta (% 44) yer alırken en az oranda Martın'de (% 11) karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda sayıları ve oranları verilen köylerin yanında bu köylere bağlı olarak kabul edilen çok sayıda mahalle, kom, oba, mezraa ve dam'ın varlığı da bölgede söz konusudur. Bölgede çeşitli nedenlerle ortaya çıkan bu yerleşme tipi oldukça yaygındır. 1981 Köy Envanter Etüdülerine göre bölgede bu tipte 6479 adet yerleşme mevcuttur (Tablo 3).

Tablo 3: GAP bölgesinde Köye Bağlı Yerleşme Sayıları (1981).

Toplam Köy Sayısı	Mahalle	Kom	Oba	Mezraa	Dam	Toplam Yerleşme Sayısı
3522	875	23	44	5486	51	6479

Tablo 3'ten de izlenebileceği üzere köye bağlı yerleşme birimi olarak en fazla sayıda mezraa'lar yer almakta bunu mahalleler takip etmektedir. Verilen değerler ışığında, bölgede her köy başına 1.8 köye bağlı yerleşme düştüğü görülmektedir. Bölgede kır yerleşmelerinin bu oranda parçalı bulunması kuşkusuz birtakım ekonomik ve sosyal etkenlerden kaynaklanmaktadır. Ancak şu bir gerçektir ki, ekonomik kaygılarla veya birtakım sosyal sorunlar neticesinde birbirinden kopuk küçük yerleşmeler halinde bulunan bu yerleşmelerin ekonomik gelişmelerinin yanında, altyapı ve diğer sosyal hizmetlerin götürülmesinde büyük güçlüklerle karşılaşılmasına neden olmaktadır. GAP bölgesinde kırsal yerleşmeler, mülkiyet ve üretim ilişkileri gözetenilerle dört ana grupta toplanabilir. Bunlar⁸;

⁸ ERAYDIN, A., 1988, "Güneydoğu Anadolu Projesinin Bölge Yerleşme Düzenine Olası Etkileri." GAP-Güneydoğu Anadolu Projesi. I.Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu Bildirileri. Ankara s: 177.

1- Büyük toprak mülkiyetinin ve feodal ilişkilerin egemen olduğu kırsal yerleşmeler.

2- Küçük toprak mülkiyetinin egemen olduğu ve üreticilerin geçimlik düzeyde üretim yaptıkları yerleşmeler.

3- Büyük toprak mülkiyetinin ve pazara yönelik üretimin yapıldığı, tarım işçiliğinin yaygınlaştığı kırsal yerleşmeler.

4- Küçük toprak sahiplerinin pazara yönelik üretim yaptığı kırsal yerleşmeler.

GAP'la birlikte sulamaya geçen alanlarda bulunan köyler (genellikle ağa köyleri) gelişme açısından büyük olanaklara kavuşurken bu olanaktan yoksun olan yerleşmeler ise ekonomik olarak duraklamaya ve göreceli olarak gerilemeye eğilimlidirler.

1991 genel tarım sayımına göre bölgede köylerin büyük bir bölümü 5.000-30.000 da. büyüklüğündedir. Diyarbakır, Gaziantep ve Mardin köyleri daha çok orta büyüklüklerde yoğunlaşmıştır. Siirt, Batman ve bazı Mardin köyleri ise küçük arazi sahibi köyler kategorisinde yoğunlaşmaktadır. Yine 1991 Tarım Sayımına göre bölgede toplam arazinin yarısından daha az miktarı (% 44) kültür arazisidir. Bu arazinin en büyük bölümü tarla bitkileri arazisi niteliğindedir. Bölgede meyve ağacı ve sebze yetiştirme alanları nisbeten küçüktür (% 7). Bölgede en geniş alanlar tarımsal olmayan arazilerdir (% 26). Ekilebilir ancak kullanılmayan arazi ile orman, çayır ve mera alanlarının toplamı bütün arazinin % 25'idir. Şanlıurfa'da (% 42), Diyarbakır'da (% 40) ve Mardin'de (% 39) ekilebilir arazinin en büyük bölümü tarla bitkileri arazisi niteliğindedir. Meyve ağacı alanlarının en fazla olduğu il Gaziantep'tir (% 19), orman alanları ise sadece Adıyaman (% 23), Siirt (% 31) ve Mardin'de (% 18) önemli yer kaplar. Çayır ve mera alanları ise Mardin hariç (% 5) diğer illerin hepsinde önemli yer tutmaktadır. Bölgede çayır ve meralar toplam olarak 3.296.405 ha'lık oldukça geniş bir alan kaplar. Bunun 12.630 ha'sı çayır, geriye kalan kısmı ise meradır. Gerek çayır alanları ve gerekse mera alanları çok fakir bir durumdadır. Bölgede küçük lekeler halinde bulunan çayır, bakımsızlık ve biçim işleminden sonra aşırı otlatma gibi faktörlerin etkisi altında verimsiz bir hale dönüşmüşlerdir. Yurdumuzun diğer bölgelerinde de olduğu gibi çayırın bir çoğu sürülerek tarla arazisi haline getirilmiştir⁹.

Meyve ve diğer çok yıllık bitkiler için ayrılan alanlar daha ziyade fıstık ve bağ alanı olarak kullanılmaktadır. Fıstık GAP illerinde büyük miktarda yetiştirilmektedir. Bağlar ise bölgede oldukça düzenli bir biçimde dağılmış bulunmakta-

⁹ ERAÇ, A., 1992, "GAP'ın Tarım ve Sosyo-Kültürel Boyutu" Bilim ve Teknik Dergisi. Cilt 25. sayı: 292. İstanbul. s: 27.

dır. Bu iki ürün dışında bölgedeki tek çok yıllık bitki zeytindir ve sadece Gaziantep'te yetiştirilmektedir¹⁰.

1981 Köy Envanter Etüdüleri sonuçlarına göre bölgede arazilerin %32'si 25 da'dan küçük, % 26'sı da 500 da'dan büyüktür. Arazi büyüklükleri bakımından çoğunluk küçük arazi niteliğindeki kategoride yığılmakta, buna karşılık orta büyüklükteki araziler düşük düzeyde kalmakta ve büyük arazilere doğru yeniden yoğunlaşan bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Yurdumuzun tamamında olduğu gibi GAP bölgesinde de kır yerleşmelerinin temel ekonomik uğraşları tarım daha önemli olmak üzere tarım ve hayvancılıktır. Bölgede istihdamın % 72'si tarım sektöründe yer almaktadır. Tarım faaliyetleri büyük ölçüde kuru tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden ibarettir. Bitkisel ürün çeşidi açısından ise son yıllarda özellikle sulamaya açılan sahalar hariç diğer alanlarda tarla bitkileri yani tahıllar ağırlıktadır. Bölgenin kuzeyindeki dağlık sahada ve özellikle bölgenin batısında (Gaziantep) sebze ve meyve üretimi de oldukça önemlidir.

Yörede sebzeçilik oldukça ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Sebzeçilik işletmeleri aile işletmeleri şeklindedir ve yetiştiriciliğin amacı genellikle aile bireylerinin ihtiyacını karşılama ve artan miktarı yerel pazarlarda değerlendirme üzerine kurulmuş bulunmaktadır.

Ekstansif hububat üretimi bölge ziraatının hakim özelliği olup buğday ve onu takiben arpa ön sırayı işgal eder. Baklagiller arasında mercimek oldukça yaygın bir ekim alanı bulur. Sanayi bitkileri ve meyve üretimi ise yetersizdir. Ticari anlamda zeytin yetiştiriciliğine bölgenin sadece Gaziantep kesiminde rastlanır. İklim ve toprak şartlarının arzettiği elverişli şartlara rağmen bağ alanları daha çok Gaziantep yöresi ile Mardin-Midyat eşiğinde toplanmıştır. Bittim ve menengiç adı verilen yabani fıstık ağaçları bölgenin hemen her kesiminde gelişme alanına sahip olmakla birlikte¹¹, Antep Fıstığı üretimi bugün için büyük ölçüde Gaziantep-Şanlıurfa kesimlerinde toplanmış bulunmaktadır. Ayrıca Siirt merkez ilçesi de son yıllarda hız kazanan aşılama faaliyetlerinin bir sonucu olarak antep-fıstığı üretimi bakımından önemli bir saha haline gelme yolundadır.

Bölgede hayvancılık faaliyetleri ise kırsal alanda önde gelen ekonomik faaliyetlerden biridir. Tarım işletmelerinin % 91'inin hem bitkisel üretim yapması hem de hayvancılık yapması bu faaliyetin bölge için önemini ortaya koymaktadır. Bölgede hayvancılık faaliyetlerinin genel karakteri kuru ve zayıf mera ve anızlara dayalı ekstansif ve geleneksel bir yapı göstermektedir. Koyun yetiştir-

¹⁰ GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI, 1993, a.g.e., s: 18.

¹¹ BAKIRCI, M., 1993, "Adıyaman Yöresinde (Fırat-Aksu Arasında) Antepfıstığı Ziraatı ve Geliştirme İmkanları". İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

ciliği çok yaygın bir uğraşıdır. Yine bölgede sığır yetiştiriciliği hemen tamamen meraya ve anızlara dayandığından ve bu alanların sığırların yem ihtiyacını karşılayacak verimlilikte olmaması hayvanların yeterince beslenmesine engel teşkil eder.

Bölge hayvancılık faaliyetlerinde küçük ve büyük baş hayvancılık dışındaki diğer türlerin üretimi çok önemli bir düzeyde değildir. Bölgede kümes hayvancılığı ülke geneline göre oldukça geri seviyededir. Bilindiği gibi tavukçuluk, hayvancılık faaliyetleri içerisinde toprağa bağımlı sayılmayan bir faaliyet alanı olarak kabul edilmektedir. Önümüzdeki yıllarda GAP bölgesinde ortaya çıkabilecek nüfus patlaması dikkate alınarak kanatlı hayvan yetiştiriciliğinin ne yönde ve nasıl geliştirilmesi gerektiği üzerinde ciddiyetle durulması gerekmektedir. Yine aynı şekilde arıcılık ve su ürünleri üretimi de bölgede yeterli seviyede bulunmamaktadır.

Kırsal alanlar için bir diğer önemli faaliyet kolu olan ormancılık da gerek fiziksel ve gerekse beşerî birtakım nedenlerden dolayı yöre kır nüfusu için halihazırda bir geçim kaynağı olmaktan uzaktır. Bölge günümüzde yurdumuzun orman varlığı açısından en fakir yöresidir. Ancak bu durum yörenin genel karakterinden ziyade yüzyıllar boyunca yörede bulunan orman alanlarının yoğun kullanımını ve tahribi neticesinde ortaya çıkmıştır.

Güneydoğu Anadolu Projesi, Kır Yerleşmelerinin Özellikleri ve Öneriler:

Türkiye’de bölgesel politikalar ilk kez 1960’lı yılların başındaki planlı kalkınma çabaları çerçevesinde gündeme gelmiştir. Bugüne kadar uygulanan 5 yıllık kalkınma planlarının hepsinde de belirtildiği gibi başlıca hedef “**bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak**” veya “**kalkınmanın bölgeler arasında eşit dağılımını sağlamak**”tır. Planlı dönemde gerçekleştirilen bölgesel planlama faaliyetleri çeşitli nedenlerle ancak sınırlı bir başarı sağlayabilmiştir. Planlamanın sadece sektörel düzeyde kalması ve bölgesel etkinlikleri destekleyici kurumların bulunmaması bu nedenler arasındadır¹².

Bölgesel dengesizlikleri azaltmak az gelişmiş bölgelerin ülke ekonomisine üretken bir biçimde bütünleşmesini sağlamak ve bu bölgelerde yaşayanlara uygun altyapı ve kamu hizmetlerini sağlamak şeklinde genel amaçları olan bölgesel politikalarda son yıllarda önemli değişimler gözlenmektedir. Günümüzde bölgesel gelişmeye yönelik politikalarda iki temel kavram geliştirilmektedir. Bunlardan ilki “yerellik” kavramı olup, yerel kaynakları ve dinamikleri en iyi şekilde değerlendiren ve o bölgenin yapısal özelliklerini ve işgücü piyasasını göze-

¹² GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI, 1996, “GAP. Sürdürülebilir Entegre Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Yenilikçi Bir Yaklaşım” Ankara. s: 17.

terek bu özellikleri yeni bir çerçevede örgütleyen bir üretim organizasyonuna gidilmesi gereğini vurgulamaktadır. İkinci temel kavram mekan organizasyonunda kutuplar yerine yerleşim birimleri arasında üretim ve iletişim akımlarıyla tanımlanacak ağların oluşturulmasıdır. Böyle bir yapıda yerleşmeler arasında tek yönlü, hiyerarşik ilişkiler yerine karşılıklı üretim ve hizmet alımlarının oluşabileceği bir yapıya ulaşması amaçlanmaktadır¹³.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sosyo-ekonomik gelişme açısından diğer bölgelerle karşılaştırıldığında dezavantajlı bir konumdadır ve göreceli olarak ekonomik önemi geçtiğimiz yarım yüzyıl boyunca sürekli azalmıştır. Yurdumuzun batısındaki bölgeler ekonomik açıdan güçlenirken, Anadolu'nun güneydoğu bölümü, hem mutlak hem de göreceli olarak önem kaybetmiştir. Bölgelerarası ve kırkent arası gelişmişlik farkları ülkenin topyekün kalkınmasında büyük engel teşkil etmektedir. Bu nedenle yurdumuz bölgelerinin coğrafi ve yerel avantaj ve kaynaklarını kullanmak suretiyle büyük ölçüde bölgesel kalkınma planlarının uygulanmasına hız verilmiş bulunmaktadır. Kuşkusuz yurdumuzda bu yöndeki en önemli çalışma Güneydoğu Anadolu Projesidir.

Başlangıçta Fırat ve Dicle havzalarının toprak ve su kaynaklarını geliştirmeye yönelik olarak tasarlanan proje, 1989 yılında GAP master planının hazırlanmasıyla çok sektörlü entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. Diğer bir deyişle baraj, hidroelektrik santralleri ve sulama yapılarının inşasına paralel olarak tarımsal ve endüstriyel kalkınma, altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık, kültür vb. alanlardaki geliştirme çalışmaları da projenin temel bileşenleri olarak ele alınmış, bu faaliyetler arasındaki eşgüdümü sağlamak üzere de 388 sayılı kanun hükmünde kararname ile başbakanlığa bağlı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı Kurulmuştur.

Projenin temel hedefi yöre insanının gelir düzeyini yükselterek ülkemizin geri kalmış bölgelerinden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile nisbeten daha gelişmiş olan bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını orta vadede azaltmak, uzun vadede ise ortadan kaldırmaktır. Bu hedefe ulaşmada temel strateji olarak bölgedeki su, toprak ve insan kaynaklarının geliştirilmesi benimsenmiştir¹⁴. Bu nedenledir ki GAP, kapsamlı bir altyapı geliştirme projesinin çok daha ötesindedir. Başka deyişle GAP gelir düzeyini yükseltmeyi, işsizliği azaltmayı, toplumsal bütünleşmeyi geliştirmeyi ve doğal çevreyi korumayı amaçlayan insan merkezli bir projedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi, uygulanmakta olduğu Güneydoğu Anadolu

¹³ ERAYDIN, A., (TARAKLI, D.), "GAP'a Yönelik Politikalar ve Örgütlenme Önerileri" s: 4.

¹⁴ ÜNVER, O., 1995, "GAP Sosyal Eylem Planı" GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Ankara. s: 1.

Bölgesinde yer alan Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ve Kilis illerini kapsamakta ve toplam 75.358 Km²'lik bir alandan oluşmaktadır.

GAP bir bölgesel kalkınma projesi olmakla birlikte asıl ve temel etkisi kırsal-tarımsal ekonomi ve yaşam biçimleri üzerinde olacak, özellikle büyük ölçekli sulama projeleri aracılığıyla kırsal haneleri, işletmeleri ve tarımsal üretim biçim ve teknolojilerini etkileyecektir. Bunun yanında kuşkusuz GAP kent merkezleri üzerinde de önemli etkilerde bulunacaktır.

Her ne kadar yukarıda belirtildiği üzere proje bölgeyi bütünüyle ve bütün sektörleriyle kalkındırmayı hedefliyor ve bu yönde çalışmalar sürdürülüyorsa da GAP alanında mevcut yapıları ve gelişme potansiyelleri açısından farklı alt bölgeler bulunmaktadır.

GAP alanı olarak belirlenen 9 il birbirinden oldukça farklı özelliklere sahip bulunmaktadır. Topografya, arazi kabiliyeti, mülkiyet yapısı, kişi başına gelir düzeyi, sosyo-ekonomik yapıları açısından GAP'ta yer alan iller ve il içindeki farklı ilçelerde kırsal alanlar büyük farklılıklar göstermektedir. Sulama alanları da doğal olarak bölge içinde eşit olarak dağılmamış bulunmaktadır.

Bölgenin mevcut durumu, sulama alanları gözetildiğinde bölge içinde gelişebilirlik açısından farklı alt yöreler ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; GAP bölgesinin kuzeyinde yer alan dağlık ve sulama alanları dışında kalan yukarı havza, İkincisi ise; ortalama arazi büyüklüğünün fazla olduğu ve sulamanın gireceği alanlardır.

Yukarıda genel hatlarıyla tanımlanan alt bölgeler, sulama sonrasındaki gelişmelerden farklı şekilde etkilenecekler ve bu bölgelerde mülkiyet düzeninin değişimi, ürün türleri, tarımsal işgücü ihtiyacı ve nüfus hareketleri değişik süreçler izleyeceklerdir. Gerek tarımsal yapıya yönelik bilgiler ve gerekse kentsel yerleşmelerin yapısal özellikleri gelecekte bölgenin batı kesiminin gelişme açısından daha şanslı olduğunu ortaya koymakta ve önemli bir gelişme farklılığının ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

Mevcut durumda projede ulaşılan aşamada yukarıda ifade edilen endişelerin bölgede şimdiden ortaya çıktığını görmekteyiz. Projenin Atatürk Barajı ve Harran Ovası sulaması üzerinde odaklanması, halk arasında tamamen sulamaya yönelik bir proje olarak algılanması sonucunu doğurmuştur. Proje bir yandan kurak toprakları suya kavuşan ova köyleri diğer yandan ise verimli topraklarını baraj gölü havzasında bırakan veya projeden yeterince yararlanamayacaklarını düşünen sulanabilecek alanlar dışındaki köyler arasında dikkat çekici bir çelişki yaratmış bulunmaktadır. Bu da birtakım tepkileri beraberinde getirmiştir.

Yapılan bir araştırmaya göre¹⁵; yöresel tepkilerden ilki Adıyaman'dan gelmiştir. Bu ilin kimi kır ve kent nüfusu, toprakları önemli bir oranda baraj suları altında kalmasına karşılık, GAP uygulamasından herhangi bir yarar sağlayamadıkları, barajlarda çalışan işçilerin bile Şanlıurfadan getirildiği gerekçesiyle projeye olan küskünlüklerini dile getirerek tepki göstermişlerdir. Öte yandan Gaziantep'in bazı köyleri ile çeşitli illerin bazı dağ köylerinde köylü halk arasında sulama uygulamalarının kendilerine doğrudan bir yarar sağlamayacağı gerekçesiyle projeye karşı bir ilgisizlik gözlenmiştir.

Kuşkusuz bu tür olumsuz görüşlerin ortaya konmasında etkili faktör bu döneme kadar GAP'ta geline nokta. Bölgede sulu tarım alanının % 66.6'sı başka bir deyişle üçte ikisi yalnızca bir ilde yani Şanlıurfa'dadır. Buna karşılık sulu tarım alanından Adıyaman'ın aldığı pay % 13.6, Diyarbakır'ın % 10.5, Mardin'in % 5 ve Gaziantep'in ise % 4.3'tür¹⁶.

Daha önce de belirtildiği üzere bölge, genel niteliği ile kuru tarım alanıdır. Bölge köylerinin % 52.9'unda birkaç dekarlık sulu tarım alanı bile bulunmamaktadır. Yeteri kadar ekonomik getiri sağlayamayan, kuru tarım faaliyetleri yanında bölge sulama dışı köylerinde önemli bir faaliyet durumunda olan hayvancılık ise, otlak alanlarının zayıf olması ve aşırı otlatma nedeniyle bir geçim faaliyeti olmaktan uzaktır.

Bölge köylerinin başta fiziksel ve sosyal altyapı olmak üzere çeşitli fiziksel, ekonomik ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya olduğu bir gerçektir. Köylerin en önemli sorunlarının başında fiziksel altyapı sorunları gelmekte, bunu işsizlik ve benzeri ekonomik sorunlarla sosyal altyapı sorunları izlemektedir. Gerçekten köylerin % 61.8'inde birinci sorun olarak ortaya çıkan başta içme ve kullanma suyu olmak üzere su sorunudur. Su sorununu % 14.7'ile ikinci sırada işsizlik izlemektedir. Özellikle bu köylerde iş imkanlarının çeşitlenmemiş olması, tarımın istihdam kapasitesinin düşüklüğü ve üretim güçlerinin dağılımındaki dengesizlik, açık ve gizli işsizliğin büyük boyutlara varmasına yol açmaktadır. Altyapı sorunları içinde yol ve ulaşım sorunu köylerde % 11.8'le üçüncü sırada yer almaktadır¹⁷.

Kalkınma sadece bir ekonomik büyüme olmayıp toplumun ve bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesine içeren bir kavramdır. Bölge kalkınması hususunda açıklığa kavuşturulması gereken iki husus vardır. Bunlardan birincisi projenin

¹⁵ SENCER, M., 1992-1993, "GAP Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması" TMMOB. Ziraat Mühendisleri Odası. Ankara. s: 58.

¹⁶ SENCER, M., 1992-1993, a.g.e., s: 127.

¹⁷ SENCER, M., 1992-1993, a.g.e., s: 257.

genel olarak bölgenin toplumsal yapısına ve toplum içindeki farklı katmanları ne yönde etkileyeceği, ikincisi ise, projelere sürdürülebilir bir kalkınma için gerekli olan toplum katılımının nasıl sağlanacağıdır¹⁸.

Proje çalışmasında gelinen noktada, projeye halk katılımının bir genellik arzemediği ve yöre halkının büyük bir bölümünün projeye yönelik olumsuz düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Daha önce adı geçen araştırmaya göre¹⁹ araştırma kapsamında görüşülen yöre insanının % 56.8'i projeye yönelik olumsuz beklentiler içindedir. Bu grup arasında % 25.6'yla başta gelen görüş, projenin tüm bölgeyi kalkındırmak yerine belli yörelere yarar sağlayacağı veya kalkınmanın bazı illerle sınırlı kalacağı yolundaki görüştür. Bu olumsuz beklentiyi % 19.9'la ikinci sırada, projenin yalnızca varlıkların işine yarayacağı, topraksız ve yoksul kesimin sağlanan gelişmelerden pay alamayacağı görüşü takip etmektedir.

Olumsuz beklentilerin illere göre dağılımı da değişkenlik göstermektedir. Örneğin projenin etkilerinin sınırlı kalacağı ve belli yöreleri kalkındıracağı görüşü Gaziantep'te % 53.7, Adıyaman'da % 47.8, Mardin'de % 27.6, Diyarbakır'da % 8.2, Şanlıurfa'da % 8.9 oranındadır. Bu bulgu projenin bugüne kadar ki uygulamaları ve tanıtımıyla Gaziantep ve Adıyaman'da bu illere katkısı olamayacağı imajı yarattığı, Diyarbakır ve Şanlıurfa'nın ise projeden beklentisi en yüksek iller olduğunu sergilemektedir. Projeden beklentiler özellikle Gaziantep ve Adıyaman illerinin kırsal kesimlerinde en düşük düzeydedir. GAP'ın başka il ve yöreleri kalkındıracağı kanısında olanların oranı Gaziantep köylerinde % 72.2'ye, Adıyaman köylerinde % 51.6'ya yükselmektedir²⁰.

Burada dikkati çeken husus projeden beklentilerin zayıf olduğu ve hatta projeden olumsuz etkilenme görüşünün hakim olduğu yörelerin, GAP kapsamında sulama dışı kalan yöreler olmasıdır.

Kuşkusuz mevcut durumda önemli ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya olan bu yöre kırsal halkının, bölgeyi bütünüyle kalkındıracak bir projeye bu denli olumsuz yaklaşması çok önemli bir husustur. Çünkü mevcut şartlarda kırsal alanda barınamayan ve başka yörelere mevsimlik veya devamlı göç etmeyi tercih eden yöre halkı, onları yerinde istihdam edecek alternatifler sunulmadığı taktirde hızlanarak artan bir şekilde göç etmeye devam edecektir. Bununla beraber, proje nedeniyle bölgenin bazı kentlerinde istihdam olanakları artacaktır ancak yoğun ve hızlı göçe maruz kalan bu kentlerde çok çeşitli sorunların ortaya

¹⁸ ÜNVER, O., 1995, a.g.e., s:1.

¹⁹ SENCER, M., 1992-1993, a.g.e., s: 568.

²⁰ SENCER, M., 1992-1993, a.g.e., s: 569.

çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle esas bakılması gereken, önceden mevsimlik göçün parçası olan veya yakın geçmişte GAP içi veya dışı bir kente göç etme eğiliminde olanların yeni oluşan duruma gösterecekleri uyum veya tepkidir.

Bölgede yerinde gelir getirici olanaklar yaratılmadığı takdirde, artan nüfus baskısı, topraksızlaşma veya toprak parçalanması, aylar süren işsizlik, düşük verim ve düşük gelir, hayvancılığa dayalı geçimin giderek zorlaşması ailelerin kırsal kesimde varolma koşullarını giderek güçleştirecektir. Sonuçta bugün olduğu gibi gelecekte de daha hızlı bir ivmeyle topraksızlık ve işsizlikten kaynaklanan geçim sıkıntısı ve yoksulluk göç olayını zorunlu kılacaktır.

O halde yapılması gereken, adı geçen nüfusu yerinde istihdam yollarını aramaktır. Özellikle Fırat ve Dicle yukarı havzalarındaki yerleşme birimleri bölgedeki gelir artışlarından daha az pay alacak konumdadırlar. Bu kesimlerdeki yerleşmelerle Mardin ve Siirt illerinin hatta Şanlıurfa ilinin sulama dışı kalan yerleşim merkezlerinde tarım ve tarım dışı üretim konularında mevcut potansiyelin değerlendirilmesi sağlanarak bu alanların dezavantajları azaltılmalı ve ana gelişme noktalarındaki kentlerle işlevsel bağlantılar kurmaları sağlanmalıdır.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde GAP bölgesini birtakım iktisadi yörelere ayırarak gelişme özelliklerine kısaca değindikten sonra, yörede sulanabilir sahalardan dışarıda kalan kır yerleşmelerinin proje kapsamında bölgenin bütünüyle kalkınması sürecine ayak uydurabilmesi için çeşitli yöresel ve sektörel bazda öneriler getirilecektir.

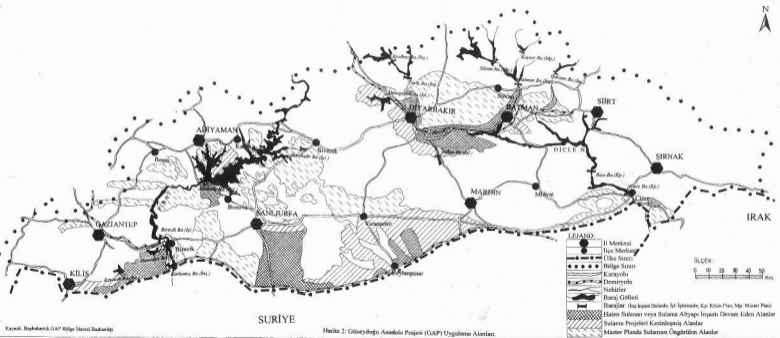
Proje kapsamında kalan sahalardan üç ekonomik yöreye ayırmak mümkündür (Harita 2). Bunlardan birincisi, **proje ile sulanacak alanlar**; bu yöre geniş tarımsal alanları ve yüksek verimlilikte arazileriyle karakterize edilebilir. Yörede proje öncesi gelişmeyi en büyük engelleyici faktör olarak su kıtlığı gelmekteydi. Ancak projeye birlikte bazı yörelerde araziler sulamaya açılmış ve üretim bir anda birkaç kat artmıştır. Adı geçen yörelerin proje çalışmasında en büyük getiriye sahip oldukları rahatlıkla söylenebilir. İkinci ekonomik yöre ise, **sulanmayacak ancak sulamadan dolayı olarak etkilenebilecek eşik yöreleridir**; sulanacak araziye sahip olmadığı halde sulama sahalarna yakınlığı nedeniyle iktisadi ilişkiler açısından nisbeten avantaj sahibi olan yöreler ve sulanmayacak ancak mevcut durumda yapılan ziraat ile geçimlerini sağlayan yöreler (Gaziantep-Fıstık-üzüm). Bu konuda ayırdedilebilecek en farklı ekonomik yöre ise, **dağlık sahalardır**; sulama imkânından yoksun olan bu sahalardan kuşkusuz sulamaya açılacak sahalardan kadar tarımsal verimliliğe sahip değildir. Ancak şu da bir gerçektir ki; dağlık bölgeler hiçbir zaman ekonomik değerlerden tamamen yoksun sahalardan değildir. Adı geçen sahalardan sahip olduğu kendine özgü doğal kaynakları, gerektiği ölçüde ve şekilde değerlendirildiğinde en az ova sahalardan kadar ekonomik ve

rimliliğe sahip olacak alanlar niteliğindedir.

Bu kaynaklar değerlendirildiğinde, yöreye birçok açıdan yarar sağlayacaktır. Bir yandan yurdumuzun kaynakları daha rantabl kullanılmış olurken, bir yandan yöre insanının geçim sıkıntısı giderilmiş, daha iyi şartlarda yaşamaları sağlanmış olacaktır. Böylece göç yoluyla bu bölgelerin boşalmasına engel olunurken, göç nedeniyle büyük şehirlerde karşımıza çıkan büyük sorunlar da kaynağında çözümlenmiş olacaktır. Bu durum GAP'ın genel kalkınma hedeflerinden olan ekonomik yapıyı geliştirerek GAP bölgesindeki gelir düzeyini yükseltmek, böylece bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelir farklılığını azaltmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını artırmak ve kendi başına ekonomik büyüme ile sosyal istikrarın sağlanması hedeflerine uygunluk gösterecektir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere yörede bulunan dağlık sahalar veya sulama dışında kalan plato sahaları, kendine özgü ekonomik avantajlara sahip bulunmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde bölgede sulama sahası dışında kalacak yörelerde, sektörler bazında ekonomik gelişmeye katkı sağlayacak çeşitli öneriler verilecektir.

Bu sektörlerin başında kır yerleşmelerinin temel faaliyetlerden olan tarım sektörü gelmektedir. Çalışmamıza konu olan bölgenin dağlık ve engebeli sahaları ile plato yüzeylerinde mevcut durumda genellikle kuru tarım yöntemleri uygulanmakta ve tahıllar üretilen ürünlerin başında gelmektedir. Ancak bölgede bazı yöreler az miktarda yağış aldığından nadas yöntemi yaygın olarak uygulanmakta bu durum faaliyetin rantabl olmasını engellemektedir. Yine eğimden kaynaklanan nedenlerden dolayı boş kalan arazilerde yoğun bir toprak erozyonu meydana gelmekte bu durum hem az miktarda var olan verimli toprakların taşınmasına hem de taşınan toprakların baraj su toplama alanlarına birikerek barajların ekonomik ömürlerinin kısalmasına neden olmaktadır. Bu görüşten yola çıkarak bahsi geçen yörelerde tarımsal faaliyetler açısından, uygun alanlarda uygun ürünler olmak üzere çok yıllık bitkilerin yaygınlaştırılması ve tarımının uygulanmasının yararlı olacağı düşüncesindeyiz. Bu konuda bölge önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Özellikle bölgenin kuzeyindeki dağlık sahada, halen yer yer uygulamaları görülen yabani antepfıstığı ağaçlarının (menengiç) aşılmasının yaygınlaştırılması ve uygun sahalara fıstık bahçeleri kurulmasıyla, çok pahalı bir ürün olan fıstıktan yöre halkının önemli bir gelir sağlayacağı söylenebilir. Ancak fıstık uzun bir yetiştirme ve ürün verme devresine sahip olduğundan bu süre zarfında açığı kapatmak amacıyla fıstıkla uyum sağlayan üzüm bağlarıyla ara tarım yapılarak önemli bir gelir getirme yoluna gidilebilir. Bu arada yalnızca bağ ziraati de üretilebilecek ürünlerden birini teşkil etmektedir.

LEGEND

- İl Merkezi
- İlçe Merkezi
- Ülke Sınırı
- Bölge Sınırı
- Karayolu
- Demiryolu
- Nehirler
- Baraj Göletleri
- Barajlar (İşlenmiş, İşlenmemiş, Kp. Kesin Plan, Mp. Mavi Plan)
- Halen Sulanan veya Sulama Altyapısı İnşaatı Devam Eden Alanlar
- Sulama Projeleri Kesinleşmiş Alanlar
- Master Planda Sulanan Öngörülen Alanlar

Antepfıstığı ve üzüm'ün yanısıra bölge şartlarına rahatlıkla uyum sağlayan ve yer yer ziraatı yapılan zeytin, badem, kiraz, incir, nar ve dut gibi çok yıllık bitkilerin sistemli bir biçimde ve dış satıma yönelik yaygınlaştırılması yöreye ekonomik anlamda önemli katkılar sağlayacaktır. Bunun yanısıra ticari anlamda yapılacak sebzeçilik, buna bağlı olarak seracılık da yöre kır nüfusu için önemli gelir getirecek potansiyel barındırmaktadır.

Sulama dışı sahalarda gelir getirici bir diğer faaliyet de yine kırsal yörelerin en önemli uğraşlarından biri olan hayvancılık faaliyetidir. Bölge geçmişten beri bu faaliyetin yoğun bir şekilde uygulandığı bir sahadır. Geçtiğimiz yüzyılın başlarına kadar geniş sahalarda faaliyet gösteren göçebe hayvancılık zaman içerisinde çeşitli nedenlerle giderek azalma göstermiştir. Günümüzde yer yer izlerine rastlansa bile eski önemini oldukça yitirdiği söylenebilir. Bu durum bize yörenin hayvancılık faaliyetleri açısından çok önemli imkânlara sahip olduğunu göstermektedir. Geçmişte iptidai ve geleneksel bir biçimde gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetleri gerek mera ve çayır ve gerekse diğer tarım alanları üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuş bu durum çeşitli hoşnutsuzlukların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Ancak yörede sistemli ve bilinçli bir hayvancılık faaliyetinin yöre halkının ekonomik seviyesini yükseltmesinde çok önemli bir imkân olduğu açıktır. Bunun için yapılması gereken öncelikle bölgede çok geniş sahalara kaplayan ancak yüz yıllar boyunca çok bilinçsiz ve gelişigüzel kullanılmaları sonucu niteliklerini büyük ölçüde yitirmiş bulunan çayır ve meraların ıslah edilmesidir. Günümüzde bölgede meraların büyük çoğunluğu erken ve aşırı olatmadan etkilenen zayıf bitki örtüsüne sahip bir yapıdadır.

Bölgede hayvancılık faaliyetlerine küçük ve büyükbaş hayvancılık açısından baktığımızda koyun yetiştiriciliğinin yaygın olduğunu görmekteyiz. Diğer yandan sığır yetiştiriciliği hemen tamamen anız ve mera olatmasına dayalı bulunmakta ancak bu yem kaynaklarının nitelikli olmaması nedeniyle hayvanlar yeterince beslenemediğinden pazar değeri olan ürünlere dönüşmemektedir.

Yöre kırsal hayatı için vazgeçilmez bir faaliyet olan hayvancılığın nitelikli bir hal alabilmesi için hayvan ve hayvan ürünleri üreticiliğinin başta düşük faizli hayvancılık kredileri olmak üzere çeşitli araçlarla desteklenmesi gerekmektedir. Böyle bir desteğin ardından yörede hayvancılık faaliyetlerinin ekonomik düzeyde yapılabilmesi için uygun şartların ve zeminin sağlanması yoluna gidilmelidir.

Bu amaçla, geniş sahalara kaplayan çayır ve mera sahalalarının sistemli bir bakım ve olatma ile kazanılması, başta korunga, fiğ ve yonca olmak üzere yem bitkileri üretiminin özendirilmesi, kaliteli cins ve ırkta hayvanların beslenmesinin

teşvik edilmesi gerekmektedir.

Diğer yandan GAP bölgesinde sulamanın gerçekleştiği ovalarda küçük baş hayvancılığın bugünkü geleneksel yapısıyla sürdürülmesi mümkün görülmemektedir. Bu sistem bölgede sulama alanlarının gelişmesine paralel olarak bölgenin sulanamayan eşik ve dağlık kesimlerine kayacaktır. Adı geçen bölgelerde istenen seviyeyi yakalayan bir hayvancılık faaliyeti, ortadoğu ülkeleri gibi yakın bir pazarın varlığıyla da yöre halkından bu faaliyetle uğraşanlar için önemli bir gelir olarak ortaya çıkabilecektir.

Hayvancılık faaliyetleri bakımından gelişmeye açık ve dağlık bölgelerin gelişmeleri için önemli diğer kaynaklar ise, kümes hayvancılığı, arıcılık, ipekböcekçiliği ve su ürünleri yetiştiriciliğidir.

Bunlardan arıcılık, bölge kırsal halkı için önemli bir kaynak durumundadır. Bilinçli ve sistemli bir eğitimden sonra yöre kır halkına dağıtılacak kovanlardan elde edilecek ürün yöre halkından bu faaliyetle uğraşanlara önemli gelir getirecektir.

Bir diğer kaynak ise, kümes hayvancılığıdır. Projenin bölgeye getireceği canlılık ile birlikte zaten oldukça yüksek olan nüfus artış hızının daha da artacağı ve bölgenin nüfus açısından önemli bir büyüklüğe ulaşacağı beklenmektedir. Bu nedenle bölgede oluşacak bu nüfus yoğunluğunun tavuk eti ve yumurta ihtiyacını karşılaması ve yakın komşu ülkelere ihracının yapılabilmesi olanağı bu faaliyet için uygun bir ortam yaratacaktır. Bu konuda yapılması gereken, faaliyetin ilkel ve geleneksel bir uygulamadan ziyade pazara yönelik ve büyük çapta yapılmasının teşvik edilmesidir.

Bir diğer potansiyel faaliyet ise, ipekböcekçiliğidir. Bilindiği gibi ipekböceğinin tek besin kaynağı dut yaprağıdır ve dut ağacının yetiştiği her yer ipekböcekçiliği için uygundur. İpekböceği yetiştiriciliği arazi miktarına bağlı olmaması, aile işgücünü kullanması ve ürünün lüks tüketim maddesi olarak yüksek gelir sağlaması gibi üstünlükler sağlamaktadır. Dut bitkisi yurdumuz bitki örtüsünde yaygın ve doğal olarak bulunmaktadır. Diğer yandan dut fidanı, dut yaprağı ve meyvesi üretimi de bu sektörün yan dalları olarak değerlendirilebilir. Bu faaliyet Bölgede özellikle eşik ve dağlık yörelerde gelecek vaadeden bir uğraşı durumundadır. Bu faaliyetin uygulanması sonucu bölgede dut ağacı yetiştiriciliği önem kazanacaktır. Dut ağacı yetiştiriciliğinin yaygın olarak gerçekleşmesi ise, daha evvel tarımsal öneri olarak sunduğumuz uzun ömürlü bitkilere ağırlık verilmesi gerekliliğine de uygun düşmektedir. Adı geçen faaliyetin uygulanması bu bakımdan iki amacın birden gerçekleştirilmesine olanak tanıyacaktır. Diğer yandan ipekböcekçiliği, tarım işletmelerinde mevcut kadın ve çocuk işgücünü en iyi değerlendiren bir faaliyet olacaktır.

Bölgede potansiyeli bulunan diğer bir faaliyet ise, su ürünleri yetiştiricili-

ğidir. Bölgede ard arda dizilen barajlar büyük bir su birikiminin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle barajların su toplama havzalarının yukarı kesimlerinde yerleşik bulunan kır yerleşmeleri halkının bilinçlendirilmesi ve bu faaliyete teşvik edilmesi, bu önemli potansiyelin ekonomik değer haline dönüşmesine yardımcı olacaktır. Bölgenin 2235 km uzunluğunda akarsulara sahip olması, su toplama havzalarının büyüklüğünün proje sonunda 136.881 ha. Fırat, 73630 ha. Dicle havzasında olmak üzere toplam 212.511 ha. ile Van Gölünden sonra yurdumuzun ikinci büyük su havzasını oluşturacak olması²¹ bölgenin su ürünleri potansiyelinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bu olanak çok iyi planlanıp değerlendirildiği takdirde büyük bir gelir kaynağı yaratacaktır.

Genel olarak dağlık sahaların, özelde ise, GAP kapsamında sulama sahası dışında kalan dağlık sahalarda önemli bir potansiyel de orman varlığıdır. İnsanın ilk yerleştiği yerlerden biri olması itibarıyla yüzyıllarca kullanılan orman sahaları ne yazık ki günümüzde yöre halkının geçiminde pay sahibi olabilecek bir ekonomik nitelikte bulunmamaktadır. Ancak proje çerçevesinde yapılacak planlamalarla, orman örtüsünün oluşturulması açısından uygun doğal ortama sahip yörede bu kaynağın yüzyıllar öncesindeki gibi önemli bir zenginlik haline dönüştürülmesi sağlanabilecektir.

Mevcut durumda bölgenin orman sahaları çok sınırlı olduğu gibi aynı zamanda sürekli nitelik yitirmekte ve tarım arazileri lehine giderek daralmaktadır. Bu nedenle bölgede ormancılığın geliştirilmesine öncelikle düşük nitelikli ormanların uygun bir orman işletmeciliğiyle iyileştirilerek bölge ihtiyacını karşılayacak ve istihdam yaratacak bir niteliğe kavuşturulması özel bir önem taşımaktadır. Yörede orman ve ormancılığa önem verilmesi ve bu sektörün gelişmesinin sağlanması bir yandan toprak erozyonuyla toprak kaybının önüne geçilmesi diğer yandan baraj göllerinin dolması ve ekonomik ömrünün kısılmasını engellerken, doğal dengenin ve yöre halkına işgücü sağlanmasıyla da önemli bir yer tutacaktır.

Yine yörede nüfus artışı yanında bu kesime doğru oluşacak göç neticesinde konut sorunu ve odun hammaddesi ihtiyacını büyük boyutlara ulaştıracaktır. Yörede üretilen tarımsal ürünlerin (sebze, meyve) iç ve dış pazarlarda pazarlanması, yine büyük miktarlara varacak ambalaj malzemesi gerektirecektir. Özellikle GAP içinde kalan bozuk meşe baltalıklarının imar ve ıslahı ile çıplak alanlarda ağaçlandırmaların yaygınlaştırılması bu potansiyelin hakkettiği seviyeye ulaşmasına yardımcı olacaktır.

Yukarıda değindiğimiz, dağlık sahada gelişme olanağı bulunan sektörlerin

²¹ PEKEL, E., 1987, "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Uygulama Alanında Hayvancılığın Geleceği" Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, cilt 2. sayı I. Adana s: 125.

yanında, bu sektörlere destek olarak başka faaliyet kolları da söz konusudur. Bunlardan biri kırsal sanayi faaliyetleridir. Özellikle adı geçen yörelerde hayvancılığın istenen seviyeye getirilmesinin ardından hayvansal ürünlerin işlenmesine yönelik tesislerin kurulması, bu kesimlerde hem üretilen ürünlerin daha iyi değerlendirilmesine yol açacak, hem de yöre kırsal halkına önemli ölçüde iş imkânı sağlayacaktır. Yine sanayi faaliyetleri açısından tarımsal ürünleri işlemeye yönelik tesisler de, yöre halkına önemli bir iş ve gelir imkânı sağlayacaktır. Hayvansal ve tarımsal ürün işlemeye dayalı sanayi tesislerinin yanısıra bölgede dengeli bir sanayi sektörünün temini açısından hammadde ve ulaşım sorunu yaşanmayan bazı ağır sanayi kollarının da bölgede kurulması, yöre ihtiyaçlarına yönelik atölye tipi sanayinin teşvik edilmesi yörenin kalkınmasında önemli ölçüde etkili olacaktır.

Bölgede, yukarıda belirtilen faaliyetler dışında özellikle uzun vadede gelişme şansı olan diğer bir sektör ise kırsal turizmdir. Bölge, insanlığın ilk yerleştiği alanlara yakın olduğundan tarihi eserler bakımından oldukça zengindir. Hemen her küçük yerleşim yeri yakınında önemli tarihi yapılar ve kalıntılar bulunmaktadır. Yine bölgede baraj gölleri çevresinin düzenlenmesi ve ağaçlandırılmasıyla, tarih ve doğanın içiçe olduğu bir ortam yaratılabilecek ve bu ikiliyi birarada görmek isteyen turistler için ideal bir ortam hazırlanmış olacaktır. Yöre kırsal halkının turizme yönelik bilinçlendirilmesi, gerekli eğitimin verilmesi ve yönlendirilmesi, bu sektörün uzun vadede yöre kırsal halkına önemli bir gelir kaynağı teşkil etmesine zemin hazırlayacaktır. Turizm sektörünün gelişmesiyle birtakım yan faaliyet kolları da oluşacaktır. Özellikle hizmetler konusunda önemli bir istihdam sağlanırken halkın ürettiği özellikle el sanatları ürünlerini daha kolay değerlendirmesine olanak tanıyacaktır. Kuşkusuz sadece tarihi ve doğal güzelliklerin değerlendirilmesiyle yetinilmemeli aynı zamanda kendine özgü sosyal yaşam tarzı, gelenekleri, mesken mimarisi olan bu sahalardaki yerleşmeler, konuya ilgi duyan turistler için cazip hale getirilmelidir. Sonuç olarak, bacasız sanayi olarak adlandırılan ve yıllardır çeşitli nedenlerle ihmal edilen turizm, kendine özgü özellikleriyle bölgede önemli bir potansiyel barındırmaktadır.

Proje sahasında geliştirme olanağı bulunan ve üzerinde duracağımız son sektör madencilik sektörüdür. Bölge maden kaynakları açısından önemli potansiyel barındırmaktadır. Özellikle % 85'inin gübre hammadde, % 15'i ise yem, gıda, deterjan, kağıt, kibrit ve kimya sanayinde kullanıldığı fosfat yatakları, başta Çınar (Diyarbakır), Kilis, Mazıdağı-Derik (Mardin), Bozova (Şanlıurfa), Uludere (Şırnak) olmak üzere bölgede yaygın olarak yer almaktadır²². Ayrıca Çelikhan (Adıyaman), Dicle (Diyarbakır) ve Şirvan'da (Siirt) yer alan bakır-kurşun-

²² İ.T.O., 1997, "Türkiye'nin Doğal Kaynakları Rehberi" İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1997-56 İstanbul s: 406.

çinko yatakları, Çelikhan (Adıyaman), Kulp (Diyarbakır), Sason'da (Batman) bulunan demir yatakları, Gölbaşı (Adıyaman), Merkez ve Musabeyli (Gaziantep) ilçelerinde yer alan manganez yatakları bölgenin önemli maden yataklarını oluşturmaktadır. Bunun yanında kimya sanayi, paslanmaz çelik ve silah endüstrisinde kullanılan krom madeni yatakları İslahiye (Gaziantep) ve Siirt il genelinde yer alırken, boksit ve alüminyum yatakları İslahiyede (Gaziantep), uranyum yatakları Mazıdağı'nda (Mardin), barit yatakları Sason'da (Batman) bulunmaktadır²³. Adı geçen maden yatakları ve araştırmalarla ortaya çıkacak diğer maden yataklarının işletmeye açılması ve ekonomik olarak işletilmesi, bölge dolayısıyla ülke ekonomisine katkıda bulunurken yöre halkına da iş imkânı sağlayacaktır.

SONUÇ:

GAP alanında mevcut yapıları ve gelişme potansiyelleri açısından farklı alt bölgeler bulunmaktadır. Bu alt bölgelerden bölgenin batısı ile sulamanın gireceği alanlarda yeralanlar ekonomik açıdan gelişme gösterirken, Fırat ve Dicle'nin su toplama alanları bu projeden kısıtlı yarar sağlayacaktır. Proje çalışmasında gelinen noktada, projeye halk katılımının bir genellik arzemediği ve yöre halkının büyük bir bölümünün projeye yönelik olumsuz düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Yöre insanının % 56.8'i projeye yönelik olumsuz beklentiler içindedir. Bu grup arasında % 25.6'yla başta gelen görüş, projenin tüm bölgeyi kalkındırmak yerine belli yörelere yarar sağlayacağı veya kalkınmanın bazı illerle sınırlı kalacağı yolundaki görüştür. Bu olumsuz beklentiyi % 19.9'la ikinci sırada, projenin yalnızca varlıkların işine yarayacağı, topraksız ve yoksul kesimin sağlanan gelişmelerden pay alamayacağı görüşü takip etmektedir. Olumsuz beklentilerin illere göre dağılımı da değişkenlik göstermektedir. Projenin etkilerinin sınırlı kalacağı ve belli yöreleri kalkındıracağı görüşü Gaziantep'te % 53.7, Adıyaman'da % 47.8, Diyarbakır'da % 8.2, Şanlıurfa'da % 8.9 oranındadır. Projeden beklentiler özellikle Gaziantep ve Adıyaman illerinin kırsal kesimlerinde en düşük düzeydedir. GAP'ın başka il ve yöreleri kalkındıracağı kanısında olanların oranı Gaziantep köylerinde % 72.2'ye, Adıyaman köylerinde % 51.6'ya yükselmektedir.

Burada dikkati çeken husus projeden beklentilerin zayıf olduğu ve hatta projeden olumsuz etkilenme görüşünün hakim olduğu yörelerin, GAP kapsamında sulama dışı kalan yöreler olmasıdır. Bu nedenle projenin, bölgede yer alan yerleşme düzeninin tüm nüfusa en iyi şekilde hizmet verebilmesi, gerek tarım ve gerekse tarım dışı üretim faaliyetlerinin en verimli şekilde gelişmesine zemin ha-

²³ İ.T.O., 1997, a.g.e.

zırlayacak tarzda geliştirilmesi için bölgedeki tüm yerleşmelerin gelecekteki konularının ele alınması ve irdelenmesi zorunlu görülmektedir. Bölgede köylerin % 54'ü dağ ve yamaç sahalarda yer almaktadır. Bu oran sulama dışı sahaların üzerinde önemle durulması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu tür yerleşmeler genellikle küçük toprak mülkiyetinin egemen olduğu ve üreticilerin geçimlik düzeyde üretim yaptıkları yerleşmelerdir. Oysa bu alanlar yani dağ ve plato sahaları ekonomik imkanlardan tamamen yoksun değildir. Ziraat faaliyetleri bakımından Antepfıstığı, bağ, badem, incir, nar ve dut gibi çok yıllık bitkiler, hayvancılık bakımından geliştirilmiş bir çayır ve mera hayvancılığı, arıcılık, su ürünleri üretimi ve kümes hayvancılığı, bunun yanında, kırsal sanayi faaliyetleri, kırsal turizm ve madencilik gibi ekonomik faaliyetler bu bölgelerin kalkınmasından önemli potansiyelleri teşkil etmektedir. Bütün mesele bu potansiyelleri yöre halkının faydasına planlı bir şekilde ekonomiye kazandırmaktır. Aksi takdirde, çok sektörlü entegre bir proje olması kuşkusuz çok önemli olan GAP'ta, sektörlerin mekansal dağılımında meydana gelecek dengesizlik, bölge için topyekün kalkınma hedefleri açısından önemli sorunlara yol açabilecektir. Dolayısıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltma çabası, bölge içinde birbirinden farklı yörelerin oluşmasıyla kesintiye uğrayacaktır. Bu durum, zaten az veya çok ürün alınabilen topraklara sahip olan ve sulamayla birlikte oldukça yüksek verim ve gelir elde edebilecek olan ova yerleşmeleri karşısında verimli toprağa sahip olmayan ve mevcut topraklarda çok az verim elde eden dağ ve plato köylerinin giderek fakirleşmesi bu iki yöre arasında uçurumu giderek büyümesine yol açabilecektir. Bu durum daha önce bölge dışına yoğun olarak gerçekleşen göç'ün bu kez bölge içinde yoğunlaşması sonucunu beraberinde getirecektir. Neticede bölgenin bütünüyle kalkınmasına tezat bir durum ortaya çıkacaktır. Bunun önüne geçilebilmesi ise, sözkonusu dağ ve plato yerleşmelerinin imkânlarının iyi tespit edilerek buna yönelik gelişme perspektiflerinin ortaya konulması ve uygulanması ile mümkün olacaktır.

Kuşkusuz bütün bu ifade edilen faaliyetler, proje çerçevesinde devletin ve özel sektörün birlikte, planlı ve birbirlerini tamamlayıcı mahiyette teşvik ve yönlendirmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu yönlendirmelerin bir an önce başlaması gerekmektedir. Aksi takdirde yöre halkı belki de daha kolay olanı seçecektir yani göçetmeyi...

KAYNAKÇA

- ARDEL, A., 1961, "Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler" *Türk Coğrafya Dergisi* Yıl. XVII. sayı: 21, İstanbul.
- BAĞIŞ, A.İ., 1989, "GAP- Southeastern Anatolia Project. The Cradle of Civilisation Regenerated". İstanbul
- BOYDAK, M., 1986, "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve GAP'ta Ormancılığın Yeri." *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* Seri B, Cilt 36, Sayı 2. İstanbul
- BAKIRCI, M., 1993, "Adıyaman Yöresinde (Fırat-Aksu Arasında) Antepfıstığı Ziraatı ve Geliştirme İmkanları" *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- ERAÇ, A., 1992, "GAP'ın Tarım ve Sosyo-Kültürel Boyutu" *Bilim ve Teknik Dergisi* Cilt: 25, sayı: 292 İstanbul
- ERAYDIN, A., 1988, "Güneydoğu Anadolu Projesinin Bölge Yerleşim Düzenine Olası Etkileri". GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi. I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu Bildirileri. Ankara
- ERAYDIN, A., TARAKLI, D., "GAP'a Yönelik Politikalar ve Örgütlenme Önerileri" *Tekvir*
- GÖNEY, S., 1987, "Türkiye Ziraatının Coğrafi Esasları I." İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2600. İstanbul
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI, 1992, "Bölgesel Konumlandırma Raporu" Ankara
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI, 1993, "GAP-İBY (İnsani Boyut Yaklaşımı) Teknik Tartışma Raporu" No:19, Ankara
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI, 1993, "GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması Nihai Raporu" Ankara
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI, 1996, "GAP Sürdürülebilir Entegre Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Yenilikçi Bir Yaklaşım" Ankara
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI, 1999, "GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığının 12 Ağustos 1999 Tarihli Basın Bildirisi" Ankara
- İ.S.O., 1996, "Güneydoğu Anadolu Projesi-GAP. Azgelişmiş Bölgelerin Potansiyel Araştırma Toplantısı." İstanbul Sanayi Odası. İstanbul
- İ.T.O., 1997, "Türkiye'nin Doğal Kaynakları Rehberi" İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1997-56 İstanbul
- PEKEL, E., 1987, "GAP uygulama Alanında Hayvancılığın Geleceği" *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* Cilt: 2, sayı:1. Adana
- SAYLAN, A., 1989, "GAP'ta Toprak-İnsan İlişkilerinde Mevcut Durum ve Uygulamalar" GAP'ta Tarım ve Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu Bildirileri. Şanlıurfa
- SENCER, M., 1992-1993, "GAP Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması" TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası. Ankara
- SÖZER, A.N., 1974, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Coğrafya Bibliyografyası" Erzurum
- SÖZER, A.N., 1984, "Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış" *Ege Coğrafya Dergisi* sayı:2. İzmir
- STRUCK, E., 1994, "Das Südostanatolien-Projekt. Die Bevässerung und Ihre Folgen" *Geographische Rundschau*. Februar 2. Almanya

TEKİNEL, O., 1987, "GAP Sulama Projesi." İzmir.

TUNCEL, M., 1960, "Türkiye Coğrafi Bölgelerinin Zirai Karakteri." *Istanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* Cilt 6, Sayı 11. İstanbul

ÜNVER, O., 1995, "GAP Sosyal Eylem Planı" GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Ankara

YAZGAN, T., 1977, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Gelişme Planı. I" İstanbul.